

Др Петар КРЕСТИЋ*

САРАДЊА СРПСКОГ ПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА "ПРИВРЕДНИК" СА ДРУШТВОМ ЗА ПОТПОМАГАЊЕ ЗАНАТА И ТРГОВИНЕ

Српско привредно друштво "Привредник" представља једну од најзначајнијих установа српског народа у Аустро-Угарској монархији. Од самог свог настанка, 1897. године, па све до краја Првог светског рата оно је играло кључну улогу у осамостаљивању, снажењу и унапређивању српске привреде¹. *Привредник* је, иако посредно, био од изузетне важности и за јачање националне самосвести српског народа у Монархији. У том правцу *Друштво* је наставило своју активност и после уједињења 1918. године.

Основан на иницијативу Владимира Матијевића (1854-1929), Србина из Хрватске, успешног пословног човека и заслужног народног добротвора, уз финансијску помоћ његових истомишљеника, пријатеља и родољуба, *Привредник* је требало да начини спону између сељака и интелигенције стварањем средњег слоја, за којим се код српског становништва у Монархији осећала изразита потреба. Био је замишљен као институција која ће помагати да се бистра, радно способна а сиромашна српска деца, највећим делом из економски заосталих сеоских средина, поред стицања основног образовања, оспособе за занате и трговачке послове. На тај начин творци *Привредника* желели су да образују јак кадар Срба привредника и да помогну сваки српски привредни покрет, чиме би се створили услови за настанак снажног српског грађанског слоја, који би био у стању да, како економски тако и интелектуално, одговори захтевима времена и да омогући српском народу опстанак и напредак у ондашњем окружењу, изразито ненаклоњеном Србима.

* Аутор је научни сарадник у Историјском институту САНУ, Београд.

¹ *Привредник* је основан 10. септембра 1897. године у Загребу. *Друштво* је из Загреба пресељено у Београд 1923. године, где се налазило све до краја 1947. године, када му је забрањен даљи рад. Више о *Привреднику* види: Петар В. Крстић, *Српско привредно друштво Привредник и његов оснивач Владимир Матијевић*, "Југословенски историјски часопис", 1-2, 1998, 65-77.

Друштво је одиграло значајну улогу и у побољшању социјалних прилика у областима насељеним Србима, узимајући у шегрте децу из најугроженијих породица, које су биле на ивици егзистенције. Такође, оно заузима важно место и у очувању српског аграрног слоја друштва.

Резултати *Привредниковог* рада су изванредни. Своју делатност *Друштво* је веома успешно обављало од 1897. све до средине 1914. године, до када је омогућено да се око 10.700 питомаца из свих крајева насељених Србима образује за преко 80 различитих занимања - заната, трговине и угоститељства. У том правцу оно је наставило своју активност и после уједињења 1918. године.

За 50 година свога укупног постојања и 46 година активног рада, *Привредник* је обучио око 40.000 сиромашне српске деце, чиме је постао узор на који су се многа слична друштва и организације других народа угледали.

Од самог почетка рада, уз улагање значајних напора свог руководства, *Привредник* је налазио решења на основу којих је своју делатност преносио и ширио ван граница Монархије, на целокупан простор насељен Србима, који је захватао територију Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, као и најсеверније области Отоманске империје².

Како је аустроугарска влада будно пратила сва збивања на политичком плану, регистровала је блиску сарадњу челних људи *Привредника* са Србима из Србије и других крајева насељених српским живљем, и оценила је као организовану акцију Срба која је уперена против ње и хрватских привредника³. Због тога је започела организовану пропагандну делатност против *Привредника* и против Срба уопште, а нарочито против српских трговаца и занатлија у Загребу, који су постали озбиљна конкуренција привредницима других народности. Та делатност резултирала је бујицом мржње, која се испољила у противсрпским демонстрацијама од стране Хрвата, у Загребу, септембра 1902. године, када су масовно уништаване радње српских занатлија и трговаца, док је зграда у којој су били смештени *Привредникови* питомци до темеља разорена⁴.

² Данашња БЈР Македонија.

³ Жандармерија у Монархији на следећи начин је оцењивала *Привредников* рад и циљеве: "Већ у години 1908, у време анексије Босне и Херцеговине, установљено је да *Привредник*, под маском једног регистрованог трговачког друштва и крупног капитала којим располаже, искључиво великосрпској политици служи. Главни задатак му је да одгаја српске јаничаре и његову (*Привредникову*) делатност на Хрватску, Славонију, Далмацију, Босну и Херцеговину, затим на Србију и Црну Гору прошири[,] и из последњих земаља по могућству пуно младих за Хрватску и Славонију пошаље, које ће онда у трговачким кућама и различитим занатлијским радњама понамештати" (*Жандармеријски извештај о великосрпском покрету, упућен војној команди у Загребу*, 28. XII 1914, АС, *Привредник*, несређено, кут. 943).

⁴ Разбеснела маса Хрвата у рушилачком бесу посекала је виноград Николе Ђука, у којем су се налазиле и поменуте *Привредникове* просторије (*Машијевићеве забелешке о четвородневном уништавању српске имовине 1902. у Загребу*, АС, *Привредник*, несређено, кут. 939, 942, 979).

Велико искушење за *Привредник* настало је после анексије Босне и Херцеговине, 1908. године, када му је забрањена свака сарадња са Србијом, као и примање деце из Србије и Црне Горе на изучавање заната⁵. Ипак, и поред забране, ова сарадња није била прекинута.

Привредникова сарадња са *Друшћивом за њошћивомагање занайта и њрговине* у Црној Гори са Цетиња била је бременита бројним проблемима и неспоразумима. Ово друштво, основано 23. маја 1903⁶, такође је настало по угледу на *Привредник* и ослањало се на његова искуства у раду⁷. Добило је подршку како народа у Црној Гори тако и цркве, оличене у митрополиту црногорском Митрофану, који је издао окружницу којом је учитељима и свештенству препоручено да се заузму и да му пруже помоћ у организовању рада⁸.

До настанка *Друшћива* са *Привредником* је на слању деце из Црне Горе веома добро сарађивао и војвода Симо Поповић, бивши министар просвете на Цетињу. Њиховим заједничким напорима око 90 дечака је "смештено" у шегрте.

Први контакти између *Привредника* и *Друшћива за њошћивомагање занайта и њрговине* успостављени су током јесени 1903. године уписивањем *Привредника* за члана добротвора *Друшћива*⁹ и прихватањем деце из Црне Горе ради њиховог "намештања" на разна занимања¹⁰. Исте

⁵ "Свестан си своје дужности као главар владе ових краљевина упућујем стога то градско поглаварство, да безодвлачно позове управни одбор друштва Привредник, да одмах промиени односно надопуни своја са запорком кр. хрв. слав. далм. земаљске владе, одјела за унутарње послове од 2. просинца 1903. број 90.447 одобрена правила у оном правцу, да се у истим прецизније изтакне обсег друштвене дјелатности, која се под никоји начин и у никојем правцу несмије протезати преко граница аустро-угарске монархије..." (*Акци бана Краљевине Хрвајске, Славоније и Далмације број 4.461, од 10. новембра 1908*, АС, Привредник, несређено, кут. 922). Погледај и акт Градског поглаварства број 57.603/III. 1908, од 12. новембра, сличне садржине, упућен лично В. Матијевићу (АС, Привредник, несређено, кут. 922). У складу са поменутиим налогом, на Главној скупштини Привредника, одржаној у Загребу 10. јуна 1909, прихваћена је промена параграфа §1 *Правила*, којем је додато: "Дјелокруг друштва протеже се у сваком погледу само на подручје Аустро-Угарске монархије".

⁶ *Правила Друшћива за њошћивомагање занайта и њрговине у Црној Гори*, Цетиње 1903. Председник *Друшћива* био је Вуко Вулетић а потпредседник Јован Хајдуковић. Секретари су се често мењали на том положају. Најдуже су се задржали Перо М. Почек, Љуб. А. Бакић и Вл. Ђ. Поповић.

⁷ *Привредник* је као узор послужио још једном удружењу из Црне Горе - *Одбору за њомоћ сиромашним њородицама војних обвезника* са Цетиња. Овај *Одбор* основао је 1913. *Друшћиво за њошћивомагање и намјештавање на занай дјеце њогинулих рајника из Црне Горе*. Поред молбе да добије на увид Статут и пропагандни материјал, *Одбор* се непосредно уочи оснивања, 2.XII 1913, обратио *Привреднику*, очекујући од њега помоћ и савете (АС, *Привредник*, несређено, кут. 988).

⁸ *Привредник*, бр. 7, 1905.

⁹ Са 150 круна добротворне уплате. Као добротвор овог *Друшћива*, са 140 круна, уписао се и Исидор Добровић, доживотни председник *Привредника* ("Глас Црногорца", бр. 18, 1904).

¹⁰ "Сједница је друштвена од 9. т. мј. са захвалношћу узела на знање то, да имате

године договорено је и са Јосифом Холечеком, председником *Црногорског друштва* (*Српског пољског друштва*) из Прага, да се извештај број црногорских дечака преко *Привредника* пошаље у Чешку на учење заната¹¹.

Када су шегрти из Црне Горе у питању, најтраженије струке биле су баштованска (повртарска), винарска, виноградарска, трговачка, цигларска и млекарска.

Неспоразуми *Привредника* и *Друштва* са Цетиња почели су да искрсавају већ на самом почетку заједничког рада.

Према раније постигнутом договору, а на основу својих искустава из претходних година, *Привредник* је инсистирао на томе да се истовремено никад не шаље више од двоје-троје деце, објашњавајући то незадовољством, непокорношћу и различитим екстремним ситуацијама којима су далеко склонија деца која из истог краја заједно долазе у већем броју¹². Не обазирјући се на то упутство, *Друштво* је често слало по шесторо или осморо одједном¹³, што је више пута било узрок побунама деце, која су изражавала жељу да се врате кући¹⁴.

Други битан узрок неспоразума био је у вези са ставом *Привредника* да не прихвата децу чији пријем његова управа није потврдила. Неприхватање овако формулисаних захтева *Привредника* *Друштво* је у свом одговору управи у Загребу правдало незаузимањем и немарношћу учитеља и свештеника, чији је задатак био да попуне шегртске пријаве и шаљу их *Привреднику* на одобрење. Стога, како се наводи у писму, *Друштво* је једино могло да делује преко родитеља, тачније, да се ослања на податке добијене од њих. Истовремено, *Друштво* је пружило чврста уверавања да ће сва упућена деца бити пажљиво одабрана у складу са *Привредниковим* критеријима¹⁵. Међутим, у пракси, то је изгледало потпуно другачије: деца су често слата без икаквих докумената¹⁶, или су она пристизала поштом с великим закашњењем, подаци на њима су били непотпуни¹⁷, а нека сведочанства била су чак и фалсификована¹⁸.

мјеста за наше шегрте које ћемо послати и шиљемо; као и то, да се је *Привредник* уписао за члана добротвора нашега Друштва и да ће их повише у Загребу бити. Хвала и Вама и честитим Србима Загребчанима!" (*Друштво за поштомашање заната и трговине у Црној Гори - Управи Привредника*, Цетиње, 11. IX 1903, АС, *Привредник*, несређено, кут. 996).

¹¹ *Управа Привредника - Друштво за поштомашање заната и трговине*, Загреб, 18. IX 1903, АС, *Управа Привредника - Јосифу Холечеку*, Загреб, 30. IX 1903 (АС, *Привредник*, несређено, кут. 996).

¹² *Управа Привредника - Друштво за поштомашање заната и трговине*, Загреб, 10. X 1903, АС, *Привредник*, несређено, кут. 996.

¹³ *Друштво за поштомашање заната и трговине - Управи Привредника*, Цетиње, 7. IX 1904, АС, *Привредник*, несређено, кут. 996.

¹⁴ *Управа Привредника - Друштво за поштомашање заната и трговине*, Загреб, 10. X 1903, АС, *Привредник*, несређено, кут. 996.

¹⁵ *Друштво за поштомашање заната и трговине - Управи Привредника*, Цетиње, 6. X 1904, АС, *Привредник*, несређено, кут. 996.

¹⁶ *Друштво за поштомашање заната и трговине - Управи Привредника*, Цетиње, 6. IX 1904 (додатак), АС, *Привредник*, несређено, кут. 996.

¹⁷ "Молбе и пријаве које нам сад посласте, враћамо све натраг, са примједбом, да се списи морају прописно опремити, да се у шегртској пријави мора свака рубрика тачно и на длаку испунити и да се од сваког дечака увек морају одмах сви доку-

Поред тога што је самовласно и без одобрења слало питомце *Привреднику*, *Друштво* будуће шегрте није проверавало и припремало према упутствима добијеним из Загреба¹⁹. Стога је у *Привредник* стизао велики број престарелих младића, које је тамошња управа одмах враћала као неодговарајуће²⁰; доста деце је пушило, било невоспитано и непослушно²¹, или је трошило новац који им је поверен, а који је био намењен за подмиривање њихових транспортних трошкова²². Захваљујући немару службеника *Друштва за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, деца су веома често стизала потпуно неспремна и без елементарног знања потребног да би била прихваћена као питомци *Привредника*²³.

Друштво се оглушило и на молбу *Привредника* да вести о њиховој сарадњи не износи у јавност²⁴. Упркос молби, оно је објавило оглас у "Гласу Црногорца", у којем су изнете појединости заједничког рада на регрутовању деце на занате и трговину и наведени су главни учесници,

менти заједно уједанпут послати, а не пријаву без молбе, школску свједоџбу без пријаве, и т.д." (*Управа Привредника - Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 29. IX 1904, АС, Привредник, несређено, кут. 996). Види и: *Управа Привредника - Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 7. I 1905, АС, Привредник, несређено, кут. 996.

¹⁸ Види податке на маргинама писма које је *Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине* упутило управи *Привредника*, Цетиње, 2. XI 1905 (АС, Привредник, несређено, кут. 996).

¹⁹ "Данас су нам дошла три младића као да су са крушке пали. Треба ваљда најпре сачекати наш одговор, примамо ли или непримамо некога, али они не чекају већ шаљу самовласно децу која нису за свет, која су распуштена, неспремна" (*В. Мајијевић - Н. Н., члан Друштва за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 26. X 1905, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁰ "Превелику дјецу рекли смо још прије да нам не шаљете, јер читави људи и зрели момци нису за шегрте" (*Управа Привредника - Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 4. IX 1903, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²¹ "...дјечак Мило Аксов Микетић са Андријевице [...] упркос укура и забране пуши, и ђаво га знао гдје све нађе дувана. Шта више вели безобразно: 'то сам ја научио и то ми не може нико забранити'. Ово је доказ, да се на избор дјеце не пази, и да се рубрике у шегртској пријави: 'Је ли честит, поштен, послушан, и т.д.' - сматрају за сувишне" (*Управа Привредника - Јовану Хајдуковићу, секретару Главне контироле*, Цетиње, Загреб, 17. XI 1903, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²² "Трошак учињен за дјецу према Вашем писму од 16. септембра ове године у износу од 31. (тридесет и једне) круне признајемо и шаљемо га Вам поштанском упутницом" (*Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине - Управи Привредника*, Цетиње, 17. X 1904, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²³ "По нашим прописима треба да научи сваки шегрт нашу лекцију - Деца са села - да знаду 4 молитве, обичан рачун, а ови незнаду од свега тога ништа ни запети" (*В. Мајијевић - Н. Н., члан Друштва за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 26. X 1905, АС, Привредник, несређено, кут. 996). Таквих примера има много. Види, на пример: "Данас су нам стигли Величко Томовић Новичин из Ровца и Ново Радојевић Милошев из села Луга. Дјечади на испиту нису ни оченаша а ни вјерују знали, кад смо их питали зашто то научили нису, одговорио је Томовић г. учитељ нам је рекао да се то учити немора" (*Управа Привредника - Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 27. XI 1904, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁴ "Наше име код свега тога наравно не треба у јавност износити, а ми Вам иначе увек и у сваком погледу стојимо на услузи" (*Управа Привредника - Друштво за пошћеномагање занатлиа и шрговине*, Загреб, 4. IX 1903, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

као и начин њиховог деловања. Све то је створило велике проблеме *Привреднику* с аустроугарским властима²⁵.

Незадовољна таквим видом сарадње, управа *Привредника* у више наврата је реаговала и упозоравала да се под постојећим околностима не могу постићи значајнији резултати у образовању "српске привредне омладине". Указујући на успехе *Привредника* у претходном периоду, његова управа је подсетила на конкретне податке, који су доказивали да је број шегрта у свим другим крајевима растао, док се једино у Црној Гори из године у годину смањивао²⁶. Стога, предложила је *Друшћиву* да се у даљем раду стриктно придржава правила као сигурног начина да се унапреде заједнички напори²⁷.

Уместо да прихвати сугестије и настави сарадњу, потпредседник *Друшћива* Јован Хајдуковић, нашавши непосредан повод у неспоразуму око слања шегрта, одговорио је увредљивим писмом, прекидајући сваки даљи однос: "Оваква глупа и неистинита шкрабања и бљувотине појединих индивидуа у Управи 'Привредника' категорично су налагала Управи овог Друштва, да с 'Привредником' прекине сваку везу, и ово Вам Друштво већ годину дана није упутило ниједног шегрта, нити ће [...] и од тада смо хвала Богу мирни од грдња 'Привредника'"²⁸.

Прекид сарадње између *Привредника* и *Друшћива* за *пошћивомагање занайћа и трговине* нанео је прилично штете, колико угледу *Привредника*, толико далеко више сиротињи из кршевитих крајева Црне Горе²⁹.

²⁵ Глас Црногорца, бр. 44, 1904. На примедбе *Привредника* да то није требало чинити, *Друшћиво* се бранило жељом "да докаже Привреднику да је оно радило и ради сагласно његовим упутствима и жељама да се што више распрострањене корисни занати и трговина у земљи" (*Друшћиво за пошћивомагање занайћа и трговине - Управи Привредника*, Цетиње, 9. XI 1904, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁶ "Завршили смо годину 1904. са 708 шегрта. Укупно до данас, са првањим годинама 3.415 [...] Наиме из Црне Горе је смјештено до године 1903. - 89 младића (у самој 1903. години 26), а године 1904. само 13!" (*Управа Привредника - Друшћиву за пошћивомагање занайћа и трговине*, Загреб, 7. I 1904, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁷ *Управа Привредника - Друшћиву за пошћивомагање занайћа и трговине*, Загреб, 26. X 1905, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁸ "Ово је већ превршило сваку мјеру, и врло ме мала ствар устеже, да и ове брљотине необразованог неког гада предам суду јавности или чак и редовном суду, на коме би се испоставило, да и поједини члан ове Управе има више интелигенције и образованости, но сви чланови Управе *Привредника* скупа" (*Јован Хајдуковић - Управи Привредника*, Цетиње, 8. I 1907, АС, Привредник, несређено, кут. 996).

²⁹ На основу сачуване преписке могуће је саставити непотпун попис деце коју је преко *Друшћива за пошћивомагање занайћа и трговине Привредник* прихватио. Само део наведене деце је завршио занате, пошто су нека од њих одустала, или су била враћена као престарела или непослушна (АС, Привредник, несређено, кут. 996).

Редни број	Име и презиме	Место	Примедба
1.	Душан Ивовић		винарство-подрумарство
2.	Радован Радевић		
3.	Раде Симо Радевић		трговина
4.	Симо Поповић		
5.	Милован Вујошевић		
6.	Павић Божовић		

Друштво је покушало да овај осетни недостатак ублажи слањем шегрта у Чешку, али са далеко мањим успехом³⁰.

Односи између ове две установе поново су успостављени половином јула 1913, када је уз помоћ *Привредника* започело систематско намештање будућих шегрта из Црне Горе по местима у Далмацији³¹.

7.	Сава Лазара Вучинић	"из Пипера"	
8.	Стефан Љумовић		
9.	Мило Аксов Микетић	Андријевица	
10.	Крста Т. Марковић		штампар
11.	Грујица Мијушковић		
12.	Јован Милошевић		
13.	Стеван П. Мартиновић		
14.	Петар Радоњић		
15.	Никола Вујачић		
16.	Лакић Новаковић	"из Турске границе"	
17.	Мирко Вукановић		
18.	Митар Мркана Вујановић	Улцињ	враћен као престарео (преко 17 година)
19.	Душан Вујановић	Улцињ	виноградарство
20.	Михаило Јована Вешковић	Подгорица	због безобразлука враћен кући
21.	Ђуро Ђурашковић		
22.	Шпиро Вукић	Добрско село	виноградарство
23.	Новица Бабовић	"из Васојевића"	враћен као престарео (преко 16 година)
24.	Дмитар Вукићевић	"из Васојевића"	враћен као престарео (преко 18 година)
25.	Петар Вукадиновић	"из Васојевића"	враћен као престарео (преко 16 година)
26.	Радуле Вуксановић	"из Васојевића"	враћен као престарео (преко 18 година)
27.	Богдан Кићовић	"из Васојевића"	враћен као престарео (преко 16 година)
28.	Величко Новице Томовић	Ровци (Берански округ)	
29.	Ново Милоша Радојевић	Луг (Берански округ)	
30.	Костадин Н. Радошевић	Клопот	
31.	Милован М. Дуловић	Тушина	
32.	Јован Поповић Чоловић	Црмница	трговина
33.	Јаков Тимотија Гаговић	Цетиње	враћен као непослушан
34.	Димитрије Тимотија Гаговић	Цетиње	враћен као неспреман
35.	Ђорђе Марушић	Цетиње	враћен као неспреман
36.	Филип Царичић		
37.	Димитрије Ђуфка		
38.	Јован Марка Мрвошевић	Пјешивац	
39.	Раде Рубижанин	Ускоци	побегао
40.	Василије Дуловић	Морача	

³⁰ "То нас је нагнало да нађемо пута нашим шегртима на другу страну, у Чешку, и тамо смо досад послали до 30 дјечака". Исто.

³¹ Види: *Вуко Вуловић, председник Друштва за поштовање заната и трговине - Ујрави Привредника*, Цетиње, 16. VII 1913; *Ујрава Привредника - Ђури Ђићу*, Загреб, 7. XI 1913; *Владимир Мајијевић - Јови Бандуру*, Загреб, 30. XI 1913; *Јово Бандур Ујрави Привредника*, Ријека, 4. XII 1913 (АС, Привредник, несређено, кут. 988).

Petar KRESTIĆ, Ph.D.

*COOPERATION BETWEEN THE SERBIAN BUSINESS ASSOCIATION
THE TRADESMAN WITH THE ASSOCIATION FOR IMPROVEMENT OF
CRAFTS AND TRADE*

The Summary

The business association *The Tradesman* represents one of the most important Serbian institutions in the Austro-Hungarian Empire. From its founding in 1897 to the end of World War I this society played a key role in ensuring the greater independence, development and progress of the Serbian economy. *The Tradesman* was created as an institution that would provide gifted and able children from the lower classes with an elementary education and training in some craft or in trade, hoping in doing so to form the conditions for development of the strong Serbian urban society, that would be able, economically and intellectually to give a response to the request of the time and to provide to the Serbian nation survival and progress in the surrounding full of animosity against the Serbs.

This paper analyses the cooperation of *The Tradesman* with the *Association for Improvement of Crafts and Trade* from Cetinje regarding the recommendations of children from Montenegro. This *Association* founded in 1903 had had full support of church and people in Montenegro. It was created on the same model as *The Tradesman* and used its working experience. Although those two associations had shared the same interests, the misunderstandings and conflicts between the *Association* and the board of *The Tradesman* had existed, creating years-long break of cooperation that had caused the damage to both institutions and to the Serbs in general.

Enclosed to the article is a part of the preserved list of children accepted by *The Tradesman* through the *Association for Improvement of Crafts and Trade*.